

MILKA IVIĆ (Beograd)

O FAKTIVNOSTI REČENICE ČIJI JE GLAVNI PREDIKAT GLAGOL SA ZNAČENJEM „ZNATI“

Kao što je poznato,¹ faktivnim se nazivaju oni predikati koji svojim značenjem impliciraju da ono što njima podređena rečenica iznosi jeste istinito. Glagol *znati*, ali samo bez negacije, dakle afirmativno upotrebljen, jedan je od ovakvih predikata. Onaj ko kaže *Ona zna da se Brno nalazi u Čehoslovačkoj* zasniva svoju izjavu na presupoziciji o verodostojnosti informacije „Brno se nalazi u Čehoslovačkoj“. Njegova se rečenica odlikuje modalitetom² faktivnosti. Antifaktivni³ modalitet bi, naprotiv, bio svojstven rečenici koja bi umesto faktivnog *ona zna* imala antifaktivno *ona uobrazava*: *Ona uobrazava da se Brno nalazi u Čehoslovačkoj*. Naravno, Brno jeste u Čehoslovačkoj, tako da je za onog čije se znanje bazira na objektivnom iskustvu ova druga rečenica besmislena, pa je stoga pod normalnim okolnostima komuniciranja ne bi ni upotrebio. Uopšte, modalitet faktivnosti je sintaksičko-semantička kategorija koja na mnogo raznih načina biva zavisna od vanlingvističkih faktora.

Od šireg, principskog značaja je činjenica, inače dosada nedovoljno uočena, da rečenica kojom se dopunjuje glagol *znati* ima dvojaku mogućnost strukturiranja. Selekcija jednog ili drugog tipa zavisne strukture regulisana je informi-

¹ Koncept faktivnosti (engl. *factivity*) uveden je u sintaksu pre svega zaslugom Kiparskih — v. Paul Kiparsky—Carol Kiparsky, *Fact*, Progress in Linguistics, ed. by Manfred Bierwisch and Erich Heidolph, The Hague-Paris, 1970, str. 143—173. Daljoj razradi ovog koncepta najviše su doprineli radovi Lauri Karttunen (Implicative verbs, *Language* Vol. 47, No. 2, 1971, str. 340—358 i *Die Logik englischer Prädikatskomplementkonstruktionen*, *Generative Semantik* [= *Linguistische Forschungen*, Band 11] Hrg. Werner Abraham — Robert J. Binnick, Frankfurt/M., 1972, str. 243—275) i Talmy Givóna (*Forward Implications, Backward Presuppositions, and the Time Axis of Verbs*, *Syntax and Semantics*, 1, ed. by John P. Kimball, New York—London, 1972, str. 29—50 i *Opacity and Reference in Language: An Inquiry into the Role of Modalities*, *Syntax and Semantics*, 2, ed. by John P. Kimball, New York—London, 1973, str. 95—122).

² Sledeći primer nekih drugih savremenih autora, ja se ovde opredeljujem za termin *modalitet*, koji je širi od tradicionalnog termina *modus* budući da uključuje čak i ono što klasična gramatika podrazumeva pod indikativom.

³ Američki autori obično za ovaj pojam iskorišćavaju oznaku *Neg-factive*, dok se oznaka *non-factive* rezerviše za slučajeve kad nije u pitanju značenje suprotno faktivnom, već takvo koje se odlikuje odsustvom faktivnosti (takvo je, recimo, značenje glagola *na-dati se*).

sanošću govornog lica o stvarima o kojima govori i njegovom spremnošću da svoju informisanost jezički eksplicira. Srpskohrvatski, na primer, ima u ovom slučaju na raspolaganju i afirmativnu verziju dopunske rečenice s konjunkcijom *da* i interogativnu s konjunkcijom *da li*. Prema tome, moguće je izjaviti i (1) *Ona zna da se Brno nalazi u Čehoslovačkoj* i (2) *Ona zna da li se Brno nalazi u Čehoslovačkoj*. Upotrebom afirmativne verzije govorno lice signalizuje istovremeno i presupoziciju od koje polazi, a to je istinitost podatka „Brno se nalazi u Čehoslovačkoj“. Interogativna verzija, naprotiv, ne sugerira ovakvu presupoziciju. Otuda će govorno lice interogativnu verziju upotrebiti onda kad lično nema uvida u istinitost saopštenja o kojem je reč, odnosno onda kad ne želi da se o tome izjasni. Jednom rečju, afirmativna verzija rečenice je ovde markirana u pogledu odnosa govornog lica prema njenju sadržini, dok je interogativna, naprotiv, u ovakvom smislu nemarkirana sintaksička struktura.

Negirana forma istog ovog predikata, mada lišena po sebi semantičkog obeležja faktivnosti, ima takođe mogućnosti da ostvari odgovarajuće dve verzije složene rečenice s afirmativnim (faktivno markiranim) *da* i interogativnim (faktivno nemarkiranim) *da li*: (3) *Ona ne zna da se Brno nalazi u Čehoslovačkoj*; (4) *Ona ne zna da li se Brno nalazi u Čehoslovačkoj*. I tu je selekcija strukture (3) odnosno (4) zavisna od odnosa govornog lica prema sadržini iskazanog: izborom afirmativne verzije govorno lice eksplicira, u stvari, svoju ličnu informisanost o tome da se Brno nalazi u Čehoslovačkoj, dok interogativnu verziju rezerviše za slučajeve kad ili lično ne raspolaže ovakvim podatkom ili ne želi da se o njemu izjasni.

Slovenski jezici upotrebljavaju različita gramatička sredstva za diferenciranje faktivno markirane od faktivno nemarkirane rečenične strukture uz predikat o kojem je ovde reč, no osnovni princip njihove selekcije je ipak svuda isti. Taj princip, međutim, važi samo za slučajeve kad je ovakav predikat ostvaren u bilo kojem licu sem prvog. Pojava prvog lica stvara sasvim drukčije uslove za semantičko-sintaksičku organizaciju rečenice.

Logički je opravdano, a jezička praksa to svuda i potvrđuje, da se afirmativna verzija ovakvog glagola u prvom licu povezuje sa faktivno markiranom dopunskom strukturom, dok negiranoj verziji odgovara faktivno nemarkirana dopuna (u srpskohrvatskom na primer: (5) *Znam da se Brno nalazi u Čehoslovačkoj*; (6) *Ne znam da li se Brno nalazi u Čehoslovačkoj*). Naime, takva reparticija zavisnih struktura u potpunosti odgovara implikativnom svojstvu datih predikata. Postavlja se, međutim, pitanje: da li, i pod kojim uslovima slovenski jezici ostvaruju i obratnu pojavu, tj. povezivanje afirmativne verzije glagola u prvom licu s faktivno nemarkiranom dopunom i obrnuto?

Obaveštenja koja daje stručna literatura upućuju na razlike u ovom pogledu među pojedinim jezicima. Tako, na primer, L'ubomír Ďurovič⁴ upozorava da u slovačkom ne postoji rečenica *Viem, či si tam bol*, dok za gornjolužički Kazimierz Polański⁵ konstantuje da je, nasuprot mogućoj rečenici *Njejsym wędźał, zo je wona tu była*, nemoguća rečenica *Njewēm, zo je wona tu była*.

Osvrćući se na Ďurovičevu konstataciju o nepostojanju primera kao što je

⁴ V. Lubomír Ďurovič, *Obsahové vedľajšie vety*, Jazykovedné štúdie 4, 1959, na str. 160—161.

⁵ V. Kazimierz Polański, *Składnia zdania złożonego w języku górnołużyckim*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1967, na str. 98.

Viem, či si tam bol u slovačkom jeziku, Jaroslav Bauer⁶ je istakao da se u češkom jeziku slična ograničenja ne postavljaju i kao egzemplifikaciju naveo rečenicu *Však já vím, zdali jsi tam byl*. Bauerov primer nije, međutim, u svakom detalju apsolutno veran prevodni ekvivalent Đurovičevog. Tu je, pored ekspliciranog subjekta „ja“, i jedno „međutim“ (*však*). Prisustvo ovog drugog elementa posebno svedoči o tome da je u pitanju replika na nečiju prethodno datu izjavu (koja je verovatno glasila „niko ne zna da li je on tamo bio“ ili „mi ne znamo da li je on tamo bio“ i sl.). U stvari, tačniji uvid u to šta zaista postoji ili ne postoji na kom jezičkom terenu daće tek sistematska istraživanja i to ne izolovanih rečenica već, naprotiv, uklopljenih u što širi komunikativni kontekst. Srpskohrvatska rečenica *Ja znam da li se Brno nalazi u Čehoslovačkoj* bila bi, recimo, izgovorena sasvim prirodno kao reakcija na tvrdnju da niko od prisutnih ne zna da li se Brno nalazi u Čehoslovačkoj. U takvom slučaju govorno lice samo informiše sagovornike o činjenici da raspolaže informacijom koja se traži, ali nju pri tom ne otkriva.⁷

Napomena Polaňskog o tome da se u gornjolužičkom javljaju rečenice kao *Njesejm vědžal, zo je wona tu byla*, a isključuju primeri kao *Njewěm, zo je wona tu byla*, signifikantna je utoliko što skreće pažnju na činjenicu da se ne samo o glagolskom licu nego i o glagolskom vremenu mora u nekim prilikama povesti računa, pošto i glagolsko vreme može da se javi kao regulator faktivnog modaliteta rečenice. Svi bi slovenski jezici, na primer, uveli strukturu faktivnog tipa u odgovarajući prevodni ekvivalent sledećeg srpskohrvatskog primera: *Nisam znao da se Brno nalazi u Čehoslovačkoj*. Tu govorno lice ne iskazuje samo to da mu istina u prošlosti nije bila poznata, već i to da sada, u trenutku dok izgovara rečenicu, on njome raspolaže. Tu, dakle, osim značenja „ne znam“, koje se odnosi na prošlost, postoji i presupozicija „znam“, koja se odnosi na sadašnjost. Faktivni tip dopune kongruentan je ovde, u stvari, s presupozicijom.

Drukčije su semantičko-sintaksičke okolnosti ako se jedino sadašnjost ima u vidu. Na planu sadašnjosti značenje „ne znam“ isključuje presupoziciju „znam“. Time izostaje odgovarajući uslov za izbor dopune faktivnog karaktera. Pa ipak, ima jezika koji će, pod određenim okolnostima komuniciranja, čak i ovako, na planu sadašnjosti, uvesti faktivnu dopunu. Srpskohrvatski spada u takve jezike. *Ja ne znam da se Brno nalazi u Čehoslovačkoj* bila bi sasvim prihvatljiva rečenica ako bi poticala od nekog ko je potpuno neobrazovan i o geografiji nema nikakvog pojma i ako bi pri tom bila iskazana kao replika na nečiju izjavu kojoj je polazište presupozicija da je „Brno se nalazi u Čehoslovačkoj“ istina. Takvom se replikom u ovakvom slučaju ukazuje na nedostatak lične informisanosti o onome što predgovornik smatra objektivnom činjenicom, a time ujedno indirektno odriče validnost presupoziciji od koje ovaj polazi.⁸

⁶ V. Jaroslav Bauer, *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*, Brno 1972, na str. 280, nap. 6.

⁷ Karakteristična je Bauerova formulacija o rečenicama ovakvog tipa: „V češtině možné jsou: *však já vím, zdali jsi tam byl* → *že jsi tam byl* // *že jsi tam nebyl*; naznačuje se v nich obecně, že mluvčí ví, která z obou možností platí, ale neříká se to konkrétně“, loc. cit.

⁸ U pitanju je nijansa značenja koju Talmy Givón ima u vidu pominjući „extra semantic baggage“ — v. *Forward Implications...*, na str. 34.

Zaključujući ovo izlaganje htela bih da posebno naglasim dve stvari. Prvo, slovenske bi jezike tek trebalo detaljno ispitati u pogledu mogućnosti organizovanja dopunskih rečeničnih struktura uz glagol o kome je reč u svim njegovim gramatičkim formama, a vodeći pri tom računa o najrazličitijim kontekstima komunikacije. Drugo, u pitanju su strukture čije je organizovanje regulisano obaveštenošću govornog lica o objektivnoj činjenici i njegovom spremnošću da se o njoj direktno izjasni, što znači da je njihov karakter u izvesnom smislu modalan. U kom sve smislu — to je pitanje koje tek treba rešavati na jednom generalnijem planu teorijskog razmatranja rečeničnog modaliteta u celini.